

Nemi szerepek, normák és sztereotípiák

Nemi szerepek

A nemi szerepek társadalmi szerepek. Olyan „elvárások, amelyek a női és a férfi mivoltból alkotott elképzelésekkel függenek össze” (Vláčil 1996).

Noha a nemi szerepek csupán a társadalmi szerepek egyik területét alkotják, gyakran azt a benyomást keltik, mintha természetesek lennének (biológiailag alakultak volna ki, vagy történelmileg igazoltak – következésképp érvényesek – lennének). Ez a (sokszor öntudatlan) megközelítés hozzájárul egy másik sztruktúra – a nemi sztereotípiák – kialakulásához és rögzüléséhez.

Ahogy a faji szerepekről vagy az osztályszerepekről, ugyanúgy a nemi szerepekről sem mondhatjuk, hogy „adottak” vagy „múltányosak” vagy „természetesek”. Ahogyan a rasszizmus gátolja a demokráciát, ugyanúgy a szexizmus is. Az olyan társadalmakban, amelyek a társadalmi nemek közötti egyenlőségre törekszenek, a szigorú nemi szerepek tartalma többé nem társadalmilag meghatározott. A nemi szerepek azoktól a helyzetektől függően változnak, amelyekben „női” vagy „férfi” szerepeket várnak el – lány, anya, szerető, apa, főnök stb. A nemi szerep tehát más társadalmi szerepekkel fonódik össze.

A társadalmi szerepek mindig szorosan összefüggenek az őket létrehozó társadalom értékrendjével. A szerep tehát mindig egyfajta „előírt” viselkedési és cselekvési mód (ily módon beszélhetünk „szerepmásolásról” vagy „ideális” szerepről). Ennek konkrét „eredménye” („eljátszása”) attól a személytől függ, aki a társadalmi helyzetet betölti, amelyre a társadalmi (és nemi) szerep vonatkozik. J. Filadelfiová és L. Kobová (é. n.) kiemelik, hogy „az egyének által ténylegesen eljátszott szerep végeredménye az ideális szerep függvényében más és más lehet: elvárt viselkedés (a szerepet betöltő úgy viselkedik, ahogy elvárják) kívánatos viselkedés (a szerepet betöltő úgy viselkedik, ahogy kell), elfogadható viselkedés (a szerepet betöltő úgy viselkedik, ahogy tud) és elfogadhatatlan viselkedés (a szerepet betöltő úgy viselkedik, ahogy nem szabad). A társadalmi szerepek eljátszása tehát rugalmas, de alá van vetve a társadalom kontrolljának, sőt néha szankciójának is”.

A „külső” (ruházat, hajviselet, smink, testtartás stb.) és „belső” (attitűdök, meggyőződés, gondolkodás, belső érzelmi élet stb.) jellemzőknek nem feltétlenül kell összhangban lenniük az előírt szereppel, ahogyan gyakran a tetteknek sem.

Az egyének törekvéseit és életcéljaik megvalósítását akadályozó (elnyomó) nemi szerepek a nőiségre és férfi mivoltára vonatkozó sztereotíp, előítéletektől terhes elképzelésekből eredeztethetők. Ezért a gender szimbolikus szintjén fontos szerepe van a (nyelvben megnyilvánuló) nemi sztereotípiáknak.

Nemi normák

A nemi normákat úgy lehet meghatározni, hogy azokat a nemi szerepek diktálják. Ez egyfajta társadalmi-kulturális szabályozás (a társadalmilag kívánatos viselkedés ösztönzésére). Ez egy „minta” arra nézve, hogy az egyének – mint csoporttagok vagy mint egy bizonyos társadalmi helyzet képviselői – hogyan cselekedjenek, mit várnak el tőlük adott körülmények között. Ahhoz, hogy a norma betölthesse ezt a funkciót, egy bizonyos társadalmi ellenőrző mechanizmust képvisel, amelyet általános jelleg (többféle kontextusban is alkalmazható – nem részleges „utasításokról”, hanem átfogó „elvekről” van szó) és tudat (az egyének tudatában vannak a cselekedeteikre vonatkozó általános szabályoknak – ahhoz, hogy a norma betölthesse szabályozó szerepét, „ismertnek” kell lennie) jellemez, s ha a normát szabályként fogják fel, minden esetben szankciók is kötődnek hozzájuk (Stepanek 1996: 695).

Zuzana Kiczková (é. n.) a nemi normákat úgy határozza meg, hogy azok „többé-kevésbé rejtett szerkezeti elemek, amelyek hatalmuknál fogva szervezik és irányítják lelki, társadalmi és szimbolikus világunkat, valamint kommunikációnkat. A társadalmi nem mint társadalmi struktúra egy bizonyos normateremtéssel függ össze, amely a konkrét férfiakra és nőkre vonatkozóan gyakran elvárásokként és szimbólumokként valósul meg. Ily módon nemcsak a tevékenységek és tapasztalatok genderspecifikusak; a nemi normák befolyásolják a képességek elsajátítását, az érdeklődési kör kialakulását, és a (tudattalan) mentális struktúrák mélyebb dimenzióit is befolyásolják.”

Nemi sztereotípiák

A nemi sztereotípiák igen stabil elemei a tudatnak, vagyis azoknak a pszichológiai és társadalmi mechanizmusoknak, melyek szabályozzák bizonyos jelenségek érzékelését és értékelését, s befolyásolják a véleményt, az ítéletet, az attitűdöt és a viselkedést. A sztereotípiákra jellemző, hogy bizonyos tulajdonságokat egy csoport minden tagjára, megkülönböztetés nélkül, érvényesnek tartanak. Jellemző még rájuk az emocionalitás és irracionalitás, valamint az események leegyszerűsítő magyarázata – emiatt a propaganda gyakran ki is használja. A nem sztereotípiák meglehetősen állandóak, vagy csak nagyon lassan változnak. Jelentős, de kevésbé nyilvánvaló hatást gyakorolnak a tudatra (Tomek 1996).

A történelem során a nemi sztereotípiák tartalma a férfია-női kapcsolatok történelmi változásai függvényében változott. Azonban még mindig biztosítják a nemek közötti hierarchikus – egyenlőtlen – kapcsolat fenntartását. Ez a tény részleges magyarázatul szolgálhat a nemi diszkrimináció továbbélésére, a változó nemi szerepek ellenére is.

A férfi és a női mivoltot nem mindenütt egyformán fogják fel a nyugati társadalomban. Az egyik nem (gyakrabban a nők) lenézését, illetve a férfi és női mivotról alkotott, a sztereotípiáktól eltérő felfogás visszautasítását szexizmusnak nevezzük. A rasszizmushoz hasonlóan a szexizmus is az intolerancia megnyilvánulása. Amíg azonban a rasszizmus azt jelenti, hogy egyes embereket fajuk vagy nemzetiségük miatt néznek le, addig a szexizmus bizonyos emberek lenézése a nemük miatt.

A társadalmi nemekre vonatkozó szigorúan meghatározott és korlátozó elvárások és normák alkotják a nemi diszkrimináció alapját, de maguk a sztereotípiák is tartalmazzák – illetve feltételezik és szükségszerűen megkövetelik – őket. Korlátok közé szorítják a férfiakat és a nőket, korlátozzák az önmegvalósítás szabadságát, az egyéni érdeklődés és képességek megvalósítását. E határok fellazulása nélkül az egyéni kivétel hangszúlyozása és támogatása nem lehetséges.